

INTERGEMEENTELIJKE DIENST ARCHEOLOGIE
BRUGGE & OMMELAND

Komvest 45
8000 Brugge
T +32 [0]50 44 50 44
E info@raakvlak.be
WWW raakvlak.be

CAI 76910

Centrale Archeologische Inventaris
VIOE
Koning Albert II-laan 19 bus 5
1210 Brussel

Betreft: Brugge, Potterierei 77: Dossiernr 05/98

Geachte,

In bijlage vindt u het verslag van de opgraving in de Potterierei 77 in Brugge (Dossiernr 05/98).

Met vriendelijke groeten,

Elisabeth Van Besien
Archeoloog
Raakvlak
elisabeth.van.besien@brugge.be

¹Verslag Archeologisch onderzoek Potterierei

Janiek De Gryse & Bieke Hillewaert

Het archeologisch patrimonium is het geheel aan overblijfselen die in of op de bodem aanwezig zijn en getuigenis afleggen van menselijk handelen in het verleden. Op 30 juni 1993 keurde het Vlaamse parlement het decreet houdende bescherming van het archeologisch patrimonium goed. Hierdoor werd een eerste stap gezet in de richting van een duurzaam behoud van het bodemarchief.

Bezorgd om de toenemende aantasting van de archeologische erfgoedwaarden, ondertekenden de ministers van Cultuur van de landen aangesloten bij de Raad van Europa het Europese verdrag ter bescherming van het archeologisch erfgoed op 20 januari 1992 te la Valletta op Malta. Het zgn. verdrag van Malta werd op 12 oktober 2001 door de Vlaamse regering goedgekeurd en door de federale regering op 30 januari 2002 ondertekend.

In het verdrag worden de integrale archeologische monumentenzorg en het maximaal behoud van de archeologische erfgoedwaarden *in situ* centraal gesteld. Er wordt tevens aangestuurd op een grotere betrokkenheid van de archeologen in alle fasen van planvorming op het gebied van de ruimtelijke ordening. In navolging van het principe uit de milieuwetgeving “de vervuiler betaalt”, stuurt het verdrag van Malta daarnaast ook aan op de veralgemening van het zgn. veroorzakersprincipe. Waar archeologische erfgoedwaarden door de uitvoering van werkzaamheden verloren dreigen te gaan, moeten de kosten van een voorafgaand wetenschappelijk verantwoord onderzoek ervan verhaald worden op de veroorzaker. Het kan hierbij gaan om overheden zowel als om particulieren.

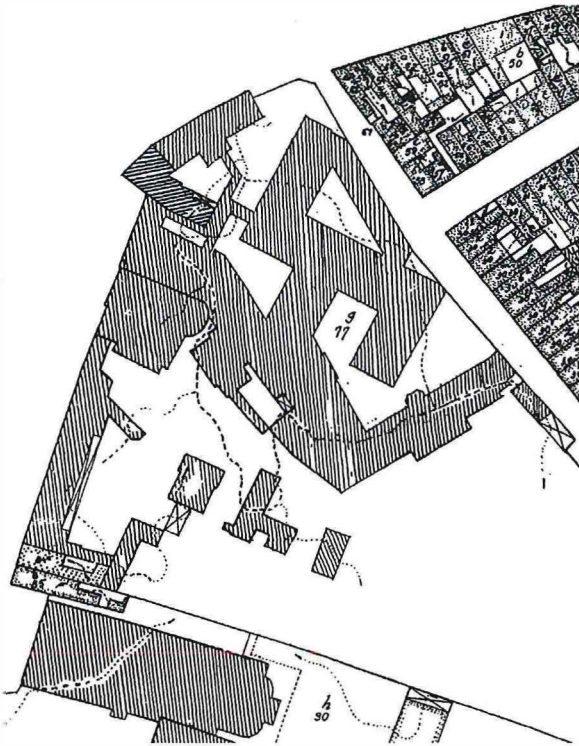
In Brugge werd het veroorzakersprincipe tot nu toe slechts sporadisch gebruikt. De Wvi en enkele verkavelaars betaalden reeds het kraanwerk voor opgravingen en proefonderzoek. In 2003 en 2004-2005 nam het Europacollege de wedde van twee archeologen op zich voor het archeologisch onderzoek op de site Verversdijk. Ook P&V Verzekeringen, de financierder achter het project Prinsenhof, betaalde in 2004 de wedde van zes archeologen en zes arbeiders. Ook de vzw. Volkswelzijn (Brugge, Nieuwstraat) en Groep Huyzentruyt (Assebroek) namen in 2005 hun verantwoordelijkheid door het verdrag van Malta toe te passen en elk gedurende één maand één projectarcheoloog aan te stellen.

Het OCMW-Brugge, bouwheer van een nieuwbouwproject dagbesteding en tehuis niet-werkenden, sloot zich aan bij deze voorbeeldfunctie en zette de Europese regelgeving in praktijk om: gedurende 2 maanden werd de wedde van 1 projectarcheoloog betaald! Op deze manier was het mogelijk om archeologisch onderzoek uit te voeren op de plaats waar de nieuwbouw gepland was.

¹ Graag willen wij iedereen danken voor de goede samenwerking.: Frank Vandevoorde, Hubert Parrein, Fernand Mus, zuster Jodts, Hilde Debruyne, Phaedra Hoste, Jo Belaen, Hendrik

Lokalisatie:

Het terrein is gelegen langs de Potterierei (nr. 77), op het domein van het "WZC Ter Potterie".
Modern Kadaster: Brugge, 6de afdeling, sectie F, perc. 77G
Topgrafische kaart 1/10 000: 13/1

Figuur 1. topografische kaart

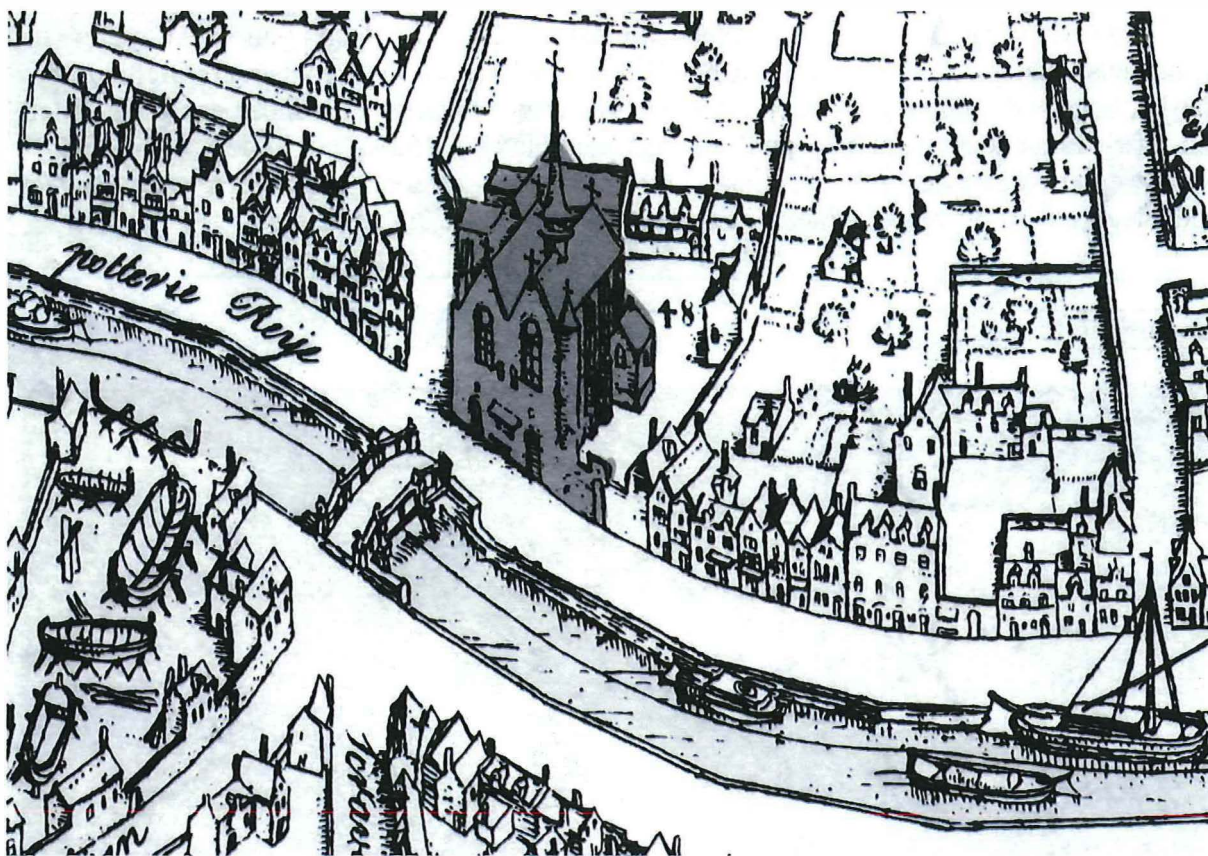

Figuur 2. kadasterkaart

Algemeen:

Reeds in de tweede helft van de jaren '70 en in het begin van de jaren '80 werd langs de Potterierei heel wat archeologisch onderzoek verricht: Potterierei 12-13, 14-15, 31, 40, Schipperskapel. Daarbij werden stevast pottenbakkersovens en stortlagen van laatmiddeleeuws pottenbakkersafval, daterend tussen ca. 1250 en ca. 1325, aangetroffen. Het stopzetten van de productie langs de Potterierei in het begin van de 14de eeuw heeft vermoedelijk te maken met het opnemen van dit gebied binnen de tweede stadsomwalling vanaf 1297. Als vervuilende en vooral brandgevaarlijke industrie werd het pottenbakken wellicht kort na 1300 buiten de nieuwe stadsomwalling uitgevoerd.

Site van het O.L.V.-hospitaal: historische gegevens

Figuur 3. Marcus Gerards (1562)

Het hospitaal van O.L.V. van de Potterie lag bij zijn ontstaan buiten de eerste stadsomwalling van Brugge; maar werd na 1297-1300 opgenomen binnen de tweede stadsomwalling. De omgeving vertoonde een landelijk karakter; de hele buurt was weinig bewoond. Uit de kaart van M. Gerards (1562) blijkt dat dit deel van de stad zelfs enkele eeuwen later nog steeds dun bewoond was. Het hospitaal droeg de naam van Onze Lieve Vrouw, die naast Sint-Jan één van de meest populaire hospitaalheiligen was. De toevoeging Potterie dankte het hospitaal aan zijn ligging op de Potterie: een oud toponiem verwijzend naar het pottenbakkersambacht dat op die plaats uitgeoefend werd in de late Middeleeuwen.

De oorsprong van de Potterie is vrij duister. Het hospitaal wordt voor het eerst vermeld in 1276, maar het is niet duidelijk of het toen pas gesticht was, dan wel of het al langere tijd bestond. Het zou ook de opvolger kunnen geweest zijn van een ouder hospitaal dat langs dezelfde kant van de Potterierei stond, meer bepaald tussen de Oliebaan en het Gotje, en in onbruik geraakt was. Over dat oude hospitaal is verder niets bekend. Herhaaldelijke vermeldingen van een hallegebouw in deze wijk moeten misschien met het oude hospitaal in verband gebracht worden. In elk geval was het op het einde van de 13de eeuw helemaal vervallen. De aanwezigheid van dit ouder hospitaal langs de Potterierei heeft geleid tot de vraag of het O.L.V.-hospitaal niet eerder als een verdere uitbouw moet beschouwd worden in plaats van een nieuwe stichting.

In de laatste decennia van de 13de eeuw moet het hospitaal nog erg bescheiden van omvang geweest zijn. Door schenkingen en aankopen breidde het zich echter langzaam uit. Een eerste grote uitbreiding van het hospitaal moet gesitueerd worden in het begin van de 14de eeuw, na de samensmelting van de Potterie en het H. Geesthuis in de Goezeputstraat. Onmiddellijk werden heel wat nieuwe gebouwen opgetrokken op de Potterie, waaronder een bakkerij en een refter. Een andere belangrijke uitbreidingsfase volgde in 1529. Ook in de 19de en de 20ste eeuw werden verschillende uitbreidings- en moderniseringswerken uitgevoerd, waardoor het middeleeuwse hospitaal geëvolueerd is tot een hedendaags bejaardentehuis.

Onderzoek fase 1 (tuin):

Figuur 4. Overzicht zuidelijke zone opgravingsterrein

Figuur 5. S1: gracht met komvormige bodem

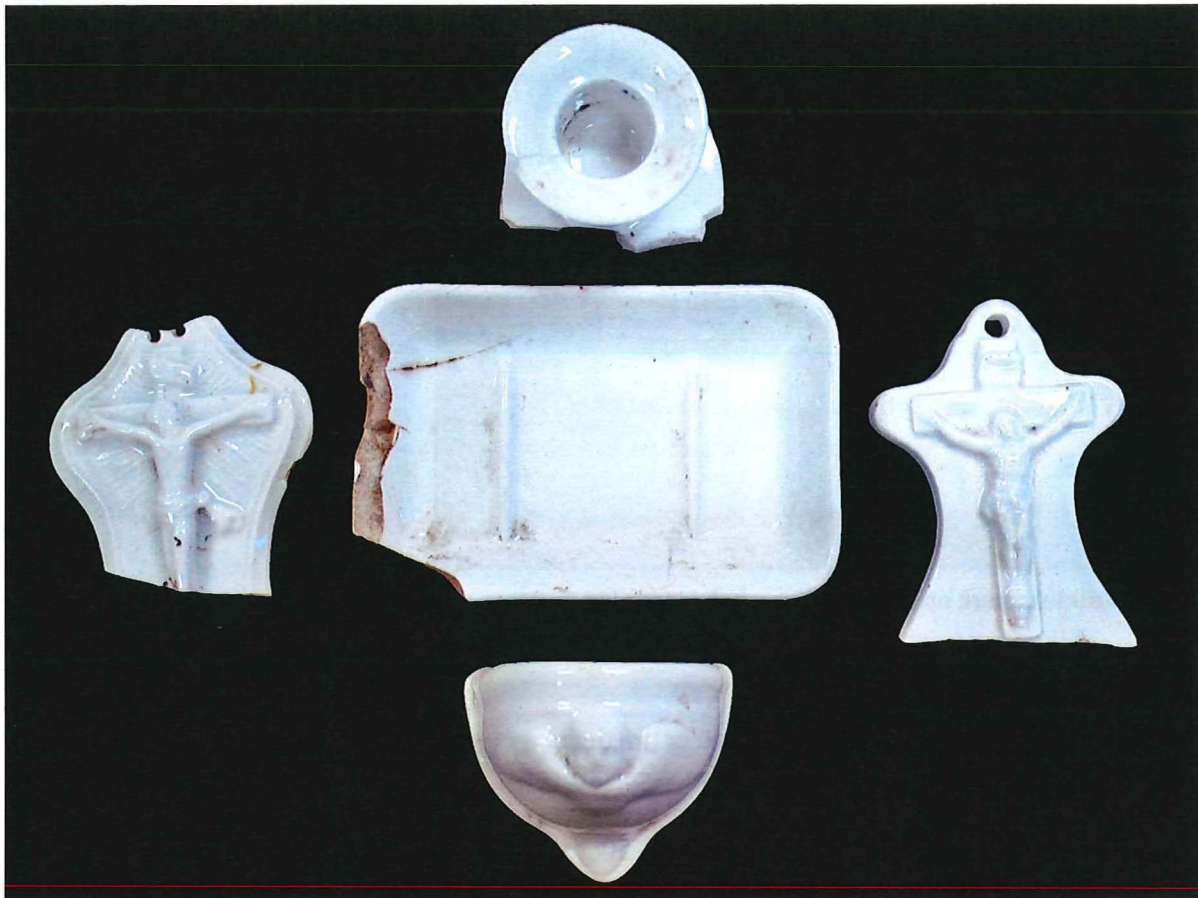
Figuur 6. S2: gracht met vlakke bodem

In het vlak konden twee parallelle OW verlopende verkleuringen (S1 en S2) onderscheiden worden, die vermoedelijk als grachten te interpreteren zijn. Het gaat om vrij recente sporen: beide grachten blijken opgevuld te zijn in de postmiddeleeuwse periode. Uit de studie van het gerecupereerde aardewerk blijkt dat S1 opgevuld werd in de 19de eeuw; S2 tussen de tweede helft van de 18de eeuw en het begin van de 20ste eeuw. Opmerkelijk was de vaststelling dat beide grachten in de oostelijke zone van het vlak leken dood te lopen. Mogelijk vertonen de grachten slechts een onderbreking en lopen verder in oostelijke richting; dit kon echter niet aangetoond worden in het huidige onderzoek. Een ander gemeenschappelijk kenmerk was het voorkomen van een vrij grote hoeveelheid ijzerslakken in de vulling.

Figuur 7. Doorsnede door S25, S2 en S3

Verder werd ook een rechtlijnige zone bouwzand (S25) onderzocht, die opvallend veel fragmenten industrieel wit aardewerk bevatte. Dit aardewerk, ook wel *faience fine* of *creamware* genoemd, wordt gekenmerkt door de bijna witte kleur en het gebruik van kleurloos loodglazuur. Tussen het aardewerk bevinden zich onder andere fragmenten van een wijwatervatje met voorstelling van een gekruisigde Christus, een kandelaarfragment, een bodemfragment van een lampetkan, een zalfpotje, een zeepbakje... Deze scherven kunnen gedateerd worden in de eerste helft van de 19de eeuw/begin 20ste eeuw. Ongetwijfeld moeten deze vondsten in verband gebracht worden met de aanwezigheid van de zusters op het domein van de Potterie.

Figuur 8. Enkele voorbeelden van industrieel wit aardewerk

Op de bodem van het zeepbakje bleek een fabrieksmerk aangebracht te zijn. Het gaat om een ovaal met bovenaan "P. Regout", centraal "A. °1836" (oprichtingsdatum bedrijf) en onderaan "Maastricht". Deze beeldmerken werden na de eerste bakking aangebracht op het nog niet geglazuurde voorwerp. Het loodglazuur werd pas na de tweede bakking aangebracht op het voorwerp. De oprichting van de aardewerkfabriek van Petrus Regout was van groot belang voor de productie van industriële keramiek in Nederland: rond 1850 was het Maastrichtse industriële aardewerk qua vorm, baksel en decoratie niet meer van het Engelse voorbeeld te onderscheiden.

Figuur 9. Fabrieksmerk op de bodem van het zeepbakje

Interessant was ook de vaststelling dat er in deze nivelleringslaag ook een vrij onregelmatige kuil (S29) gegraven bleek te zijn. Het gaat om een kuil met een breedte van 54cm en een diepte van 50cm. De kuil wordt verder gekenmerkt door een vrij vlakke bodem met één afgeronde hoek, een verticale westwand en een steile naar buiten hellende oostwand. Hoe deze kuil moet geïnterpreteerd worden, is niet duidelijk. Er werd immers slechts één kuil in deze zone vastgesteld. Wat de datering betreft, moet deze kuil eveneens in de eerste helft 19de/begin 20ste eeuw gesitueerd worden.

Figuur 10. Kuil S29

In het noordelijk gedeelte van het opgravingssterrein troffen we de fundering (S31) aan van een vrij groot gebouw. Deze fundering bestaat uit een rechte lijnige concentratie baksteenfragmenten; volledige bakstenen en kalkmortel ontbreken. De breedte van de fundering (1,20m) is indrukwekkend en wijst op de aanwezigheid van een aanzienlijk gebouw. Het grondplan van het gebouw is onvolledig: de fundering strekt zich immers verder uit, zowel in oostelijke als in westelijke richting.

Figuur 11. Fundering laatmiddeleeuws gebouw

Tussen de bakstenen van de fundering bevonden zich vrij veel fragmenten aardewerk, daterend uit de 15de eeuw. Daarnaast werd in de fundering ook een middeleeuws muntje gevonden. Het gaat om eendat gedateerd moet worden in de 15de eeuw. We kunnen bijgevolg concluderen dat de fundering in de 15de eeuw gedateerd moet worden.

Figuur 12. 15de-eeuwse munt

Figuur 13. zandwinningskuilen

Bij het machinaal verdiepen van het opgravingsterrein zijn in de zuidelijke zone vier vrij grote kuilen aan het licht gekomen, die ingegraven waren in het natuurlijke pleistocene zand. De kuilen moeten geïnterpreteerd worden als zgn. zandwinningskuilen. Dergelijke zandwinningskuilen werden nog tot in de 20ste eeuw gegraven op plaatsen waar het zand bijna aan het oppervlak voorkomt. Zuiver zand was eeuwenlang onmisbaar bij tal van bouwactiviteiten, o.a. bij de aanmaak van kalkmortel.

Alle kuilen bleken opgevuld te zijn met baksteenfragmenten en daarna afgedekt te zijn met een laag gemengd zand. Uit het onderzoek van het formaat van de bakstenen en de kalkmortel aan de bakstenen bleek dat het in hoofdzaak gaat om laatmiddeleeuws bouwpuin (14de/15de eeuw). Tussen de laatmiddeleeuwse bakstenen bevonden zich ook enkele oudere bakstenen (zgn. *moefen*); vermoedelijk gaat het om recuperatiemateriaal.

Het machinaal verdiepen van de zuidelijke zone van het opgravingsterrein werd begeleid door een metaaldetector. Er kwamen enkele interessante metalen voorwerpen aan het licht.

Ringvingerhoed

Een vingerhoed is bedoeld om de vinger te beschermen tegen indrukken van de naald. Vingerhoeden kunnen gemaakt zijn van verschillende materialen zoals steen, hout, glas, porselein, leer, been, metaal (goud, zilver, messing, brons). Typologisch zijn er twee soorten vingerhoeden te onderscheiden: de gesloten en de open vingerhoed. Het open type is ringvormig en bestaat uit een metalen band met putjes. Bij het gesloten type was de bovenkant van de vingerhoed met een kapje afgedekt. De gesloten vingerhoed werd vooral gebruikt bij het naaien van kleding, terwijl de ringvingerhoed meer een instrument was van de leerbewerker. In West-Europa is de vingerhoed in de 14de eeuw algemeen bekend. Voordien werden houten schildjes of leren lapjes gebruikt ter bescherming van de vinger.

De vingerhoed uit de Potterierei is niet gegoten, maar gehamerd. Deze vingerhoeden waren een stuk lichter dan de gegoten modellen, omdat ze vervaardigd waren uit een dun rond koperen plaatje. De vingerhoed werd gevormd door het koperen plaatje tegen een opstaande rand te houden en er veelvuldig op te slaan. Daarna werden de putjes er met een drevel ingeslagen. De datering van dergelijke ringvingerhoeden is nogal problematisch, maar gehamerde exemplaren worden doorgaans na het midden van de 15de eeuw gedateerd.

Gespen

De koperen ringgesp die in de Potterierei aan het licht kwam, is in erg goede staat: zowel de gespbeugel als de angel zijn bewaard. De gespbeugel is gegoten, maar de angel daarentegen is een gebogen stukje metaal. Het dateren van dergelijke gespen is een moeilijke zaak. Sommige types kunnen nauwkeurig gedateerd worden aan de hand van hun vorm en versiering, maar het gros van de gespen is in de loop der tijd qua vorm nauwelijks veranderd. Heel wat types zijn ontwikkeld in de 12de/13de eeuw, maar komen in dezelfde vorm ook nog in postmiddeleeuwse contexten voor. Ook de functie van de gespen is niet zo makkelijk te achterhalen. Gespen werden aan veel voorwerpen bevestigd: aan wapenuitrusting, tassen, kleding, paardentuig.... Kleine ronde gespen werden vaak gebruikt op schoenen.

Riemtong

Een ander metalen voorwerp dat op de Potterie aangetroffen is, kan vermoedelijk geïnterpreteerd worden als een riemtong. Een riemtong is het metalen beslag dat aan het uiteinde van een leren gordel aangebracht werd ter versteviging van het leer. Riemtongen werden op het leer vastgezet met een klinknageltje. Niet alle riemtongen waren eenvoudig van afwerking; sommige exemplaren zijn erg mooi versierd. Vooral in de tweede helft van de 14de eeuw blijken de eenvoudige modellen steeds meer plaats te maken voor de rijk versierde riemtongen. De riemtong uit de Potterie is een smal exemplaar uit koper met een V-vormige inkeping aan het ene uiteinde. Boven deze inkeping bevindt zich een klein klinknageltje. Het andere uiteinde van de riemtong is mooi versierd: bovenaan vertoont de riemtong regelmatige inkepingen en in het midden komt een geometrisch motief voor.

Ring

De ring die op de Potterierei aan het licht kwam is een vrij eenvoudig model: een koperen ring met geometrische versieringen over de volledige omtrek. Sporen van een afgebroken hulsje of kastje ten behoeve van een edelsteen ontbreekt. Dergelijke ringen zijn het product van de plaatselijke juweliers, koperslagers en geelgieters. Omdat deze ring als een losse vondst aan het licht kwam, is het bijna onmogelijk om er een nauwkeurige datering op te plakken.

Onderzoek fase 1: conclusie

Deze onderzoeksfase heeft ons heel wat interessante gegevens opgeleverd over de natuurlijke opbouw van het terrein. De natuurlijke bodem, Pleistocene zand, bevindt zich op ca. 1,20m onder het huidige maaiveld, *d.w.z. op ca. +X TAW*. Het opgravingsterrein bevindt zich op een OW verlopende pleistocene zandige opduiking, die de rug Stuyvenberg - Sint-Kruis genoemd wordt. Deze rug maakt deel uit van een uitgestrekt dekzandcomplex, waartoe ook de rug Beursplein-Zand-Steenstraat-Burg en de rug Gentweg-Assebroek behoren. Deze drie ruggen waren van elkaar gescheiden door lichte depressies. Het gebied ten noorden van de rug Stuyvenberg - Sint-Kruis was in de vroege middeleeuwen een wadgebied, dat door getijdegeulen doorsneden was en bij hoogtij grotendeels onder water liep. De Romeinse site aan de Wulpenstraat beschikte naar alle waarschijnlijkheid over een rechtstreekse verbinding met het geulensysteem van de Kustvlakte.

Uit de boorcampagne bleek dat er op het terrein van de Potterie geen sprake is van enige mariene afzettingen. In deze zone ten oosten van de Lange Rei zijn er met andere woorden geen aanwijzingen voor een vroegmiddeleeuwse inbraakgeul. Het archeologisch onderzoek op de site Rijkepijnder heeft in 1984 dezelfde resultaten opgeleverd: het natuurlijke zand bevond zich op 1,50m onder het huidige maaiveld. In 1990 werden tussen de Snaggaardstraat en de Oliebaan gelijkaardige waarnemingen gedaan, toen Spermalie een nieuw schoolgebouw op deze plaats optrok. Ook bij de uitbreiding van Hotel de Medici (Snaggaardstraat) in 1991-1992 werd het ongestoorde pleistocene zand op 2m onder het huidige straatniveau aangetroffen.

Tijdens het onderzoek aan de Potterierei nr. 31 daarentegen heeft men tijdens de boorverkenning wel mariene afzettingen aangetroffen. Mogelijk hebben we hier wel te maken met een plaatselijke uitloper van een kleine zeedoorbraak. Deze locatie bevindt zich echter in tegenstelling tot de Potterierei nr. 77 op de zuidelijke helling van de dekzandrug.

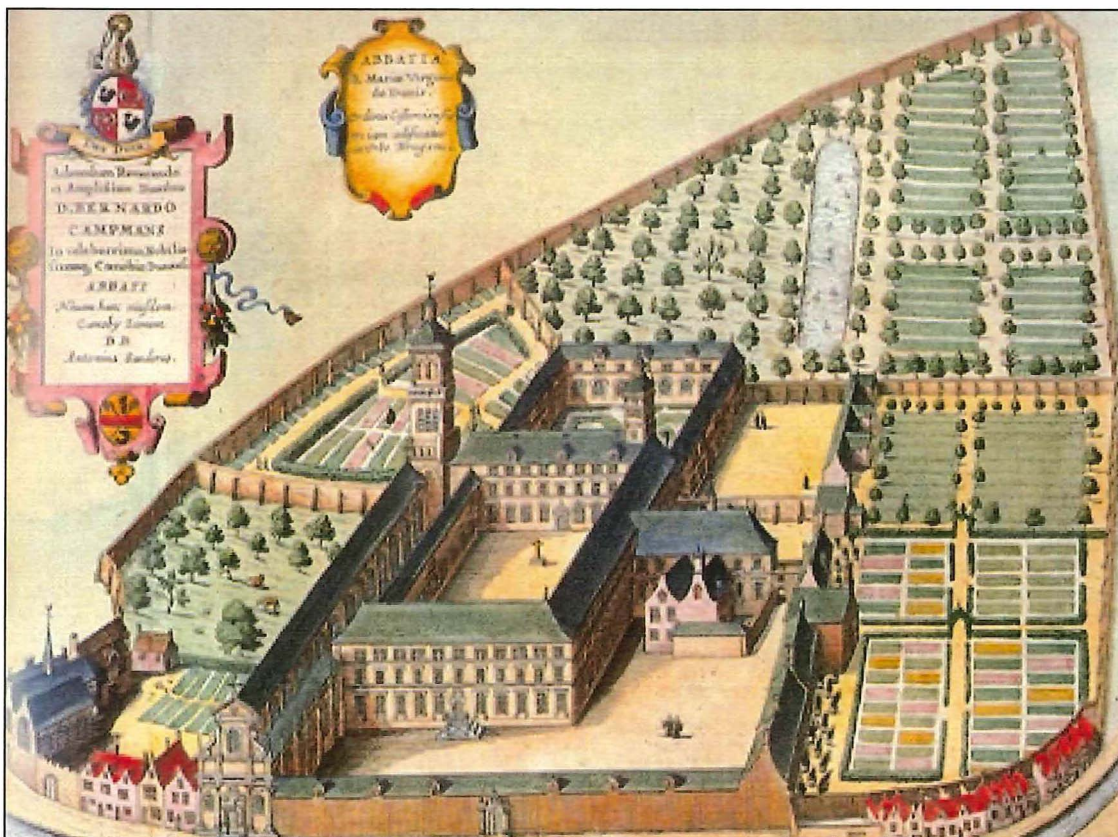
Wat de interpretatie van het aangesneden gebouw betreft, moeten we vaststellen dat er door de onvolledigheid van het grondplan en door het ontbreken van historische gegevens meer vragen dan antwoorden zijn. Uitgaande van dit gegeven kunnen we ons de vraag stellen of de aangesneden muur niet behoort tot het gebouw dat op de kaart van Marcus Gerards centraal in de tuin afgebeeld wordt.

Onderzoek fase 2 (archeologische begeleiding):

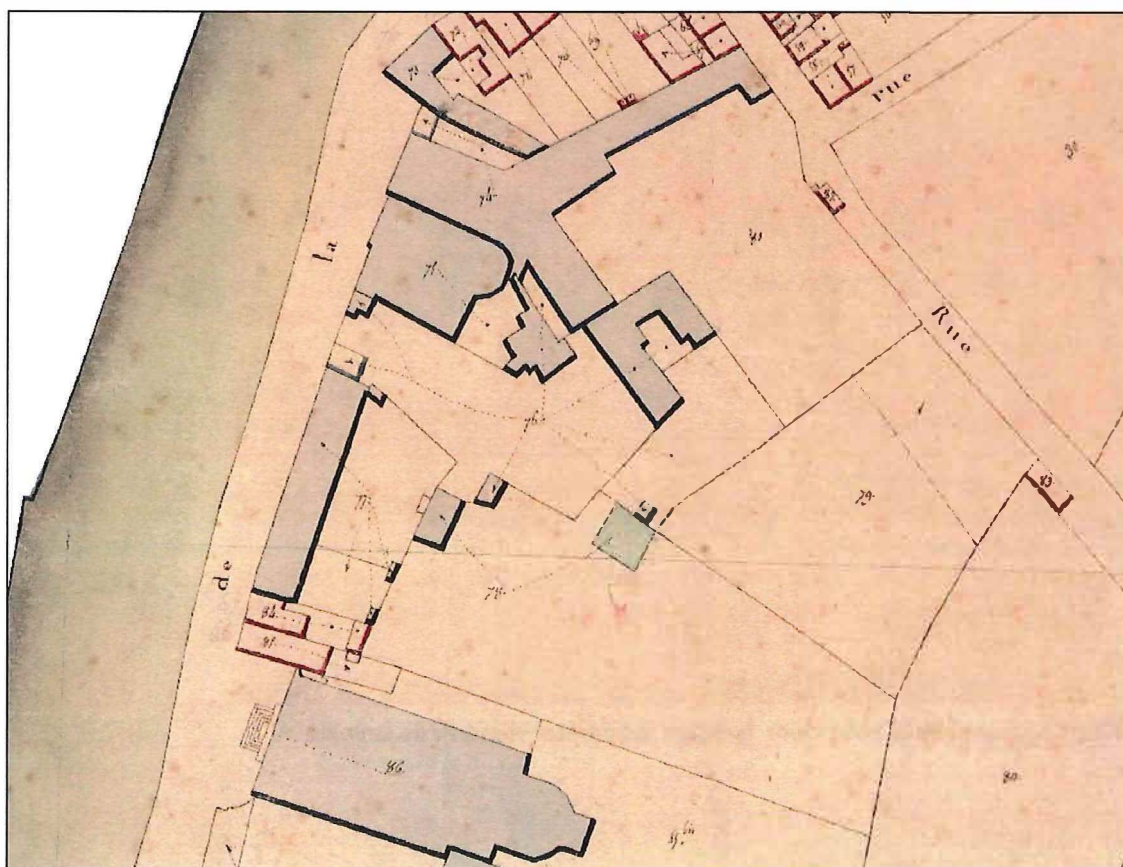
Bijlagen:

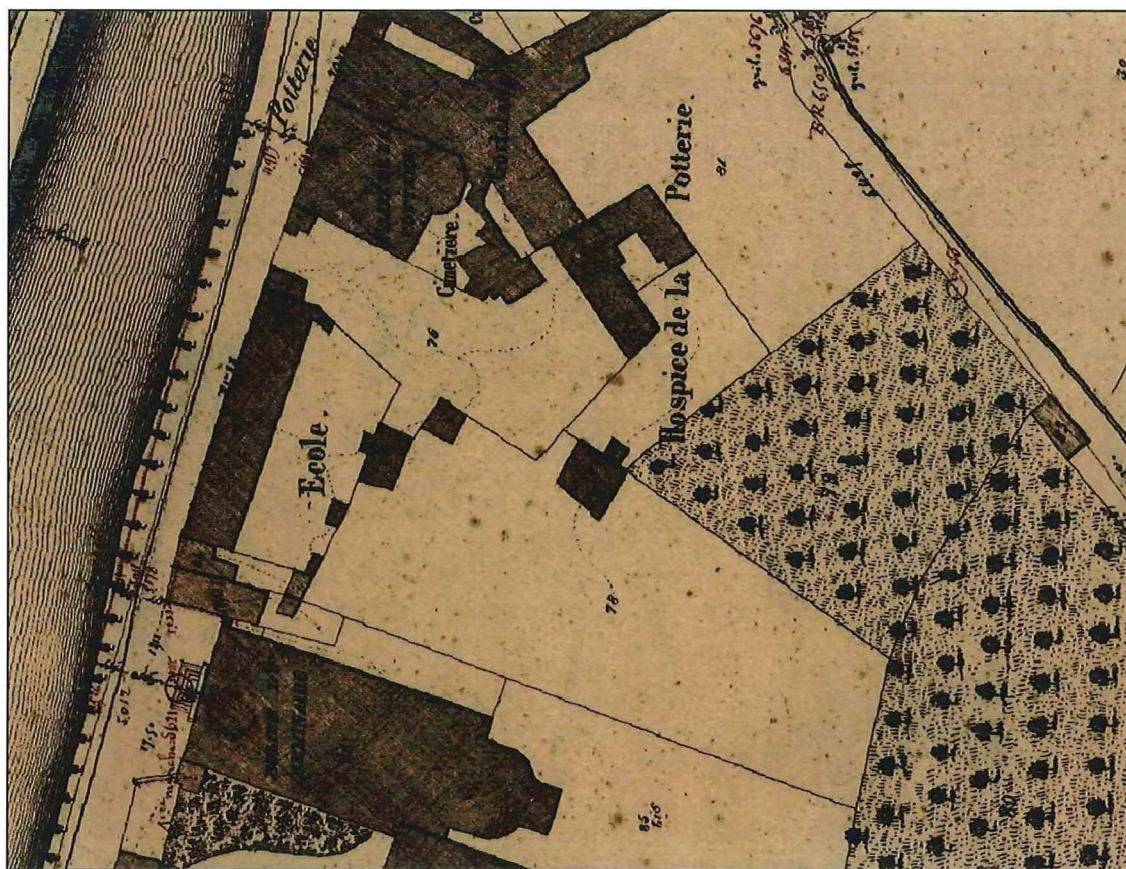
Figuur 4 Kaart opgemaakt in 1661 door beëdigd landmeter Hendrik de la Porte

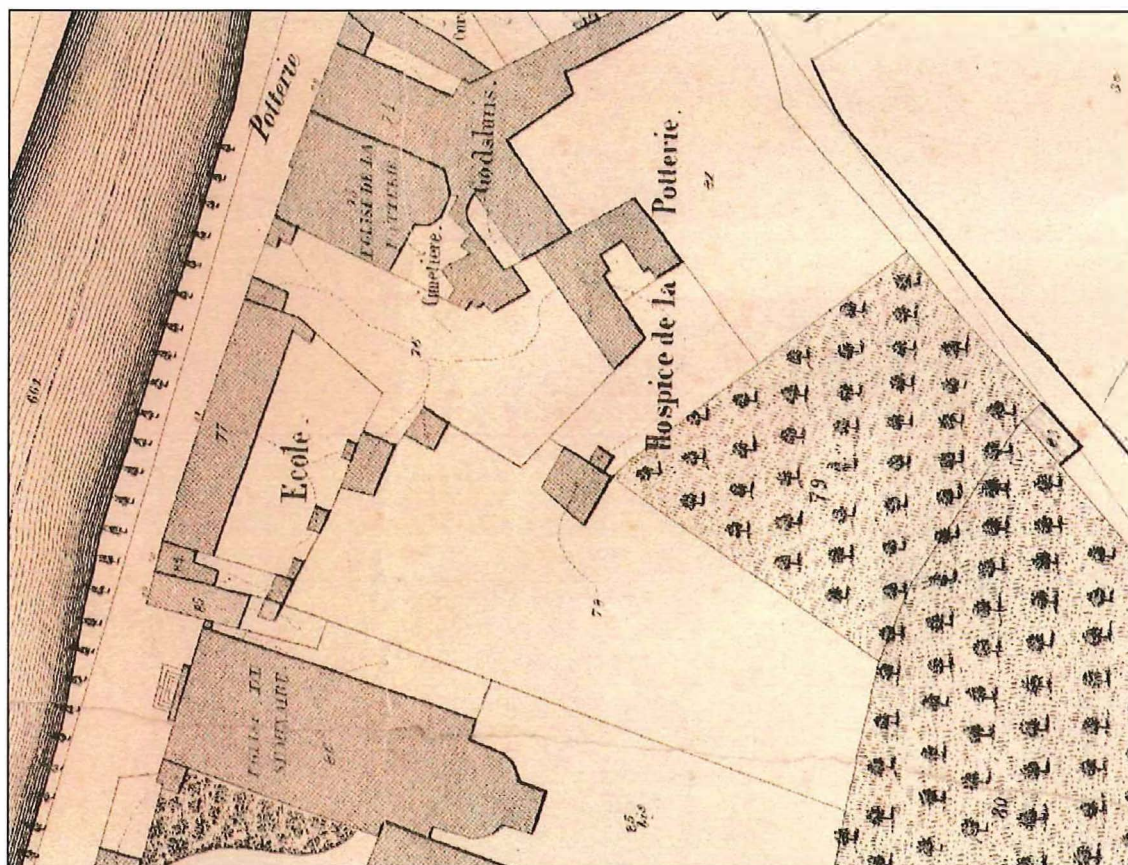
Figuur 6 Sanderuskaart

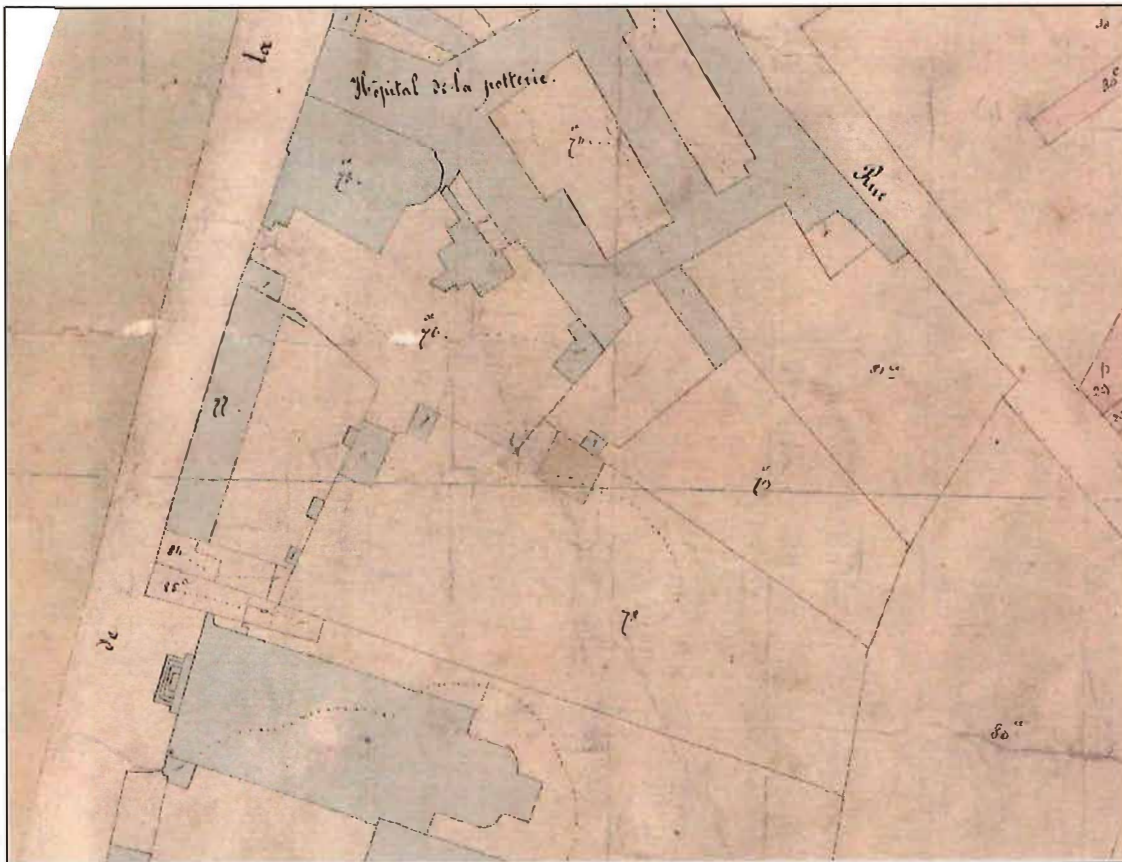
Figuur 7 Napoleon 1835

Figuur 8 Napoleon 1854

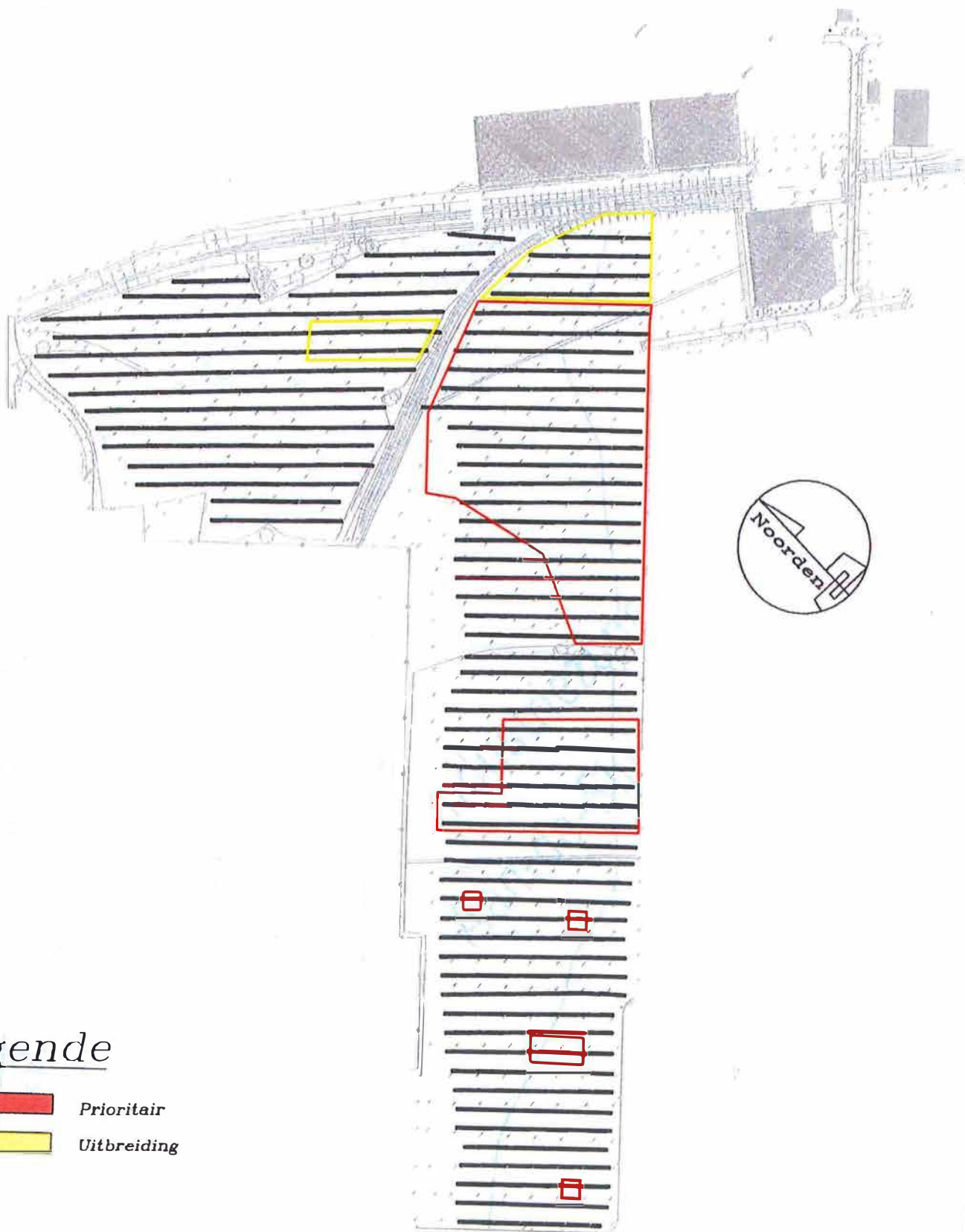

Figuur 9 Napoleon 1865

Figuur 10 Napoleon 1889

SELECTIE VOOR VERDER ONDERZOEK

Legende

- Prioritair
- Uitbreiding

Schaal 1: 5000

